

**JAHON DINLARIDA INSON VUJUDI, ONGI VA RUHINING
QIYOSIY-FALSAFIY TAHLILI**

Abdumannonov Ziyodullaxon Ixtiyor o'g'li

Umarov Ma'mur Umid o'g'li

Ilmiy rahbar: Ro'ziyev Navro'z Ixtiyor o'g'li

Toshkent davlat tibbiyot universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqola insonning uchlamchi tabiati — vujud, ong va ruhning oltita yirik diniy-falsafiy tizimdagi (Islom, Xristianlik, Yahudiylik, Buddizm, Shamanizm, Daosizm) talqinini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi ushbu ta'limotlarning inson neyrofiziologiyasi, kognitiv jarayonlari va metafizik mohiyatiga bo'lgan yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tahlillar natijasida inson salomatligi va ruhiy komilligining diniy asoslari ilmiy-falsafiy nuqtai nazardan ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ong evolyutsiyasi, Vujud va ruh dualizmi, Islom falsafasi, Iudaizm antropologiyasi, Buddizm kognitivistikasi, Daosizm energetikasi, Shamanizm psixosomatikasi, Ibn Sino, Neyroteologiya.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению тройственной природы человека — тела, разума и души — в интерпретации шести крупнейших религиозно-философских систем (ислам, христианство, иудаизм, буддизм, шаманизм, даосизм). Цель исследования состоит в сравнительном анализе подходов этих учений к нейрофизиологии человека, когнитивным процессам и метафизической сущности. Особое внимание уделяется иудейской концепции многослойности души в контексте психосоматического здоровья. В результате анализа выявляются религиозные основы здоровья человека и духовного совершенства с научно-философской точки зрения.

Ключевые слова: Эволюция сознания, Дуализм тела и души, Исламская философия, Антропология иудаизма, Когнитивистика буддизма, Энергетика даосизма, Психосоматика шаманизма, Ибн Сина, Нейroteология.

Abstract: This article is devoted to the study of the triple nature of man — body, mind, and soul — as interpreted in six major religious-philosophical systems (Islam, Christianity, Judaism, Buddhism, Shamanism, and Taoism). The purpose of the research is a comparative analysis of these teachings' approaches to human neurophysiology, cognitive processes, and metaphysical essence. The study explores how different traditions, including the Jewish perspective on the sanctity of life and the soul, define human wholeness. As a result of the analysis, the religious foundations of human health and spiritual perfection are revealed from a scientific-philosophical perspective.

Keywords: Evolution of consciousness, Body-soul dualism, Islamic philosophy, Jewish anthropology, Buddhist cognitivism, Taoist energetics, Shamanic psychosomatics, Avicenna, Neurotheology.

Kirish. Insoniyat sivilizatsiyasi davomida inson tabiatini anglash nafaqat metafizik, balki fundamental tibbiy va falsafiy muammo bo'lib kelgan. Zamonaviy neyrobiologiya va kognitiv psixologiya insonni neyronlararo impulslar boshqaradigan biologik mexanizm sifatida tahlil qilsa-da, tarixiy diniy-falsafiy tizimlar vujud, ong va ruhning ajralmas uchligini ilgari suradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi insonning ushbu uchlamchi tabiatini oltita yirik diniy tizim prizmasida qiyosiy tahlil qilish hamda Islom falsafasining ushbu integratsiyadagi markaziy o'rnini ko'rsatib berishdan iborat [1, 2].

Insonning murakkab tabiatini tushunishda Islom falsafasi eng yaxlit va komil tizimni taklif etadi. Bu ta'limotda inson tanasi shunchaki biologik materiya emas, balki "omonat vujud" (divine trust) hisoblanib, uning sog'lig'ini saqlash va jismoniy ehtiyojlarini qondirish ilohiy mas'uliyat darajasiga ko'tarilgan [3]. Islomda vujud va ruhning uzviy bog'liqligi shunchalik kuchliki, jismoniy ibodatlar nafaqat ma'naviy poklanish, balki psixosomatik salomatlikni mustahkamlash vositasi sifatida talqin etiladi [14]. Buyuk mutafakkir Ibn Sino qarashlarida inson ongi va asab tizimi ruhning jismdagi "quroli" sifatida ko'rilishi, Islomning tibbiyot va metafizikani qanchalik uyg'unlashtira olganidan dalolat beradi [7, 26].

Ushbu islomiy konsepsiya boshqa samoviy dinlardagi antropologik qarashlar bilan ham fundamental o'xshashliklarga ega. Xususan, Iudaizm ta'limotida insonning "Xudo suratida" yaratilganligi uning hayoti va vujudining mutloq muqaddasligini belgilaydi [4]. Yahudiylikdagi "Nefesh" (biologik hayotiylik), "Ruach" (hissiy intellekt) va "Neshamah" (oliy aql) iyerarxiyasi inson kognitiv darajalarini tushuntirib, "Pikuach Nefesh" tamoyili orqali hayotni saqlashni barcha qonunlardan ustun qo'yadi. Bu esa Islomdagi "hayotni muhofaza qilish" (hifz an-nafs) maqsadiga g'oyaviy jihatdan juda yaqindir [5, 6]. Shuningdek, Xristianlikda vujudning "ibodatxona" deb atalishi va jismoniy poklikning ma'naviy daraja bilan bog'lanishi Islomdagi "Poklik imondandir" tamoyili bilan hamohang yo'nalishga ega [9, 19].

Sharqning o'ziga xos falsafiy tizimlari bo'lmish Buddizm, Daosizm va Shamanizm an'analari esa inson tabiatini tahlil qilishda ko'proq kognitiv oqim va energetik muvozanatga e'tibor qaratadi. Buddizmdagi "o'zgaruvchan ong" (Anatman) insonni doimiy kognitiv jarayonlar tizimi sifatida ko'rsatsa [10, 27], Daosizmda "Uch xazina" (Jing, Qi, Shen) uyg'unligi orqali vujud va ruhning energetik yaxlitligi targ'ib qilinadi [12]. Shamanizmda esa inson ruhi va tabiatning psixosomatik birligi trans holatlari orqali davolashning asosi bo'lib xizmat qiladi [13].

Mazkur maqola doirasida ushbu oltita ta'limotning inson neyrofiziologiyasi va metafizikasiga yondashuvlari atroflicha ko'rib chiqiladi. Islom falsafasi markazida

turgan vujud, ong va ruh muvozanati nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy bio-etika va psixosomatik tibbiyot uchun ham nazariy tayanch nuqtasi bo'lishi tadqiqotning asosiy argumenti hisoblanadi.

Maqsad: Insonning uchlamchi tabiati — vujud, ong va ruhning o'zaro bog'liqligini oltita asosiy diniy-falsafiy tizim (Islom, Iudaizm, Xristianlik, Buddizm, Daosizm va Shamanizm) misolida qiyosiy tahlil qilish hamda ushbu integratsiyada Islom falsafasi va Ibn Sino merosining markaziy, birlashtiruvchi rolini ilmiy-nazariy jihatdan ochib berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Ushbu mavzudagi tadqiqotlar asosan dinshunoslik, kognitiv psixologiya, neyrofalsafa va tibbiyot tarixi manbalariga tayanadi. Tadqiqotning nazariy asosi sifatida qadimiy Sharq tibbiyoti va falsafasi, xususan, Islom peripatetizmining yirik vakili Ibn Sinoning "Kitob an-Nafs" asari markaziy o'rin tutadi. Ushbu asarda vujud va ruhning uzviy neyrofiziologik bog'liqligi, ichki sezgilarning miya qorinchalaridagi lokalizatsiyasi birinchi marta tizimli tahlil qilingan [7, 26].

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda, xususan, Endryu Nyubergning "Neyroteologiya" yo'nalishidagi ishlarida diniy meditatsiya va ibodatlarining miya faoliyatiga (prefrotal korteks va parietal bo'lak) ta'siri empirik o'rganilgan bo'lib, bu Islomdagi xushu' va boshqa dinlardagi kognitiv holatlarning biologik asoslarini tasdiqlaydi [1, 2, 8].

Iudaizm antropologiyasiga oid manbalar, xususan, Maymonidning "Adashganlar uchun qo'llanma" asari va zamonaviy bio-etik tadqiqotlar hayotni saqlash (Pikuach Nefesh) tamoyilini Islomdagi "hifz an-nafs" (hayotni muhofaza qilish) maqsadlari bilan parallel ravishda o'rganadi [6, 15]. Xristianlik adabiyotlarida esa, Avgustin va Akvinskiy asarlari orqali vujudning "ibodatxona" sifatida muqaddaslanishi va ruhning ontologik maqomi tahlil qilingan [19, 20].

Sharqiy ta'limotlar — Buddizm, Daosizm va Shamanizmga oid adabiyotlar (masalan, Mircha Eliade va Uolpola Rahula ishlari) insonni ko'proq kognitiv va energetik oqim sifatida baholaydi [10, 12, 13]. Ushbu manbalarda ong neyroplastikligi va hayotiy energiya (Qi) mutanosibligi psixosomatik salomatlikning kaliti sifatida ko'rsatilgan. Mazkur maqolada ushbu diniy va ilmiy adabiyotlar tanqidiy tahlil qilinib, Islom falsafasining integratsiyalashgan yondashuvi asosida inson uchlamchi tabiatiga oid qarashlar tizimlashtiriladi [22, 25].

Asosiy qism. Ushbu bo'limda oltita yirik diniy-falsafiy tizimning inson neyrofiziologiyasi va metafizikasiga bo'lgan yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiy-falsafiy germenevtika va zamonaviy neyroteologik qiyoslash usullari tanlangan [1, 2].

Islom falsafasining inson tabiatiga oid qarashlari vujud, ong va ruhning ajralmas birligiga asoslangan bo'lib, unda inson "ahsanul taqviym", ya'ni eng go'zal va

mukammal mutanosiblikda yaratilgan xilqat sifatida namoyon bo‘ladi [3]. Ushbu yaxlit tizimda inson tanasi shunchaki biologik materiya emas, balki yaratuvchi tomonidan berilgan muqaddas "omonat" (divine trust) hisoblanadi; shu bois Ibn Sino o‘zining "Al-Qonun fit-Tib" asarida jismoniy salomatlikni muhofaza qilishni nafaqat tibbiy zaruriyat, balki insonning axloqiy va diniy burchi darajasiga ko‘taradi [26]. Islomdagi kundalik tahorat, poklik mezonlari va jismoniy ibodatlar silsilasi zamonaviy psixosomatika hamda neyrobiologiya nuqtai nazaridan organizmning bio-ritmlarini tartibga soluvchi, neyroendokrin tizimni muvozanatlashtiruvchi strategik vosita sifatida baholanadi [14]. Bu tizimning markazida turuvchi "Aql" (ong) esa insonning ijtimoiy va diniy majburiyatlarini (taklif) belgilovchi bosh mezon bo‘lib, u quyi darajadagi hayvoniylik instinktlari (nafs) hamda oliy ma‘naviyat (ruh) o‘rtasida " mantiqiy filtr" va boshqaruvchi regulyator vazifasini o‘taydi [22]. Ibn Sino neyrofiziologik tahlillarida ongni bevosita miyaning kognitiv funksiyalari bilan bog‘lab, uni "idrok etuvchi ruh" deb ta’riflaydi va insonning asab tizimi orqali moddiy olamni anglash imkoniyatini ilmiy asoslab beradi [7]. Ruhning o‘zi esa Qur’oni ta’rifga ko‘ra ilohiy amr o‘lchoviga daxldor bo‘lib, Imom G‘azzoliy talqinida u insonning haqiqiy metafizik "Men"i va tana o‘limidan keyin ham o‘z mohiyatini saqlab qoluvchi abadiy substansiya sifatida qalb bilan identifikatsiya qilinadi [14, 18]. Shunday qilib, Islom mutafakkirlari (ayniqsa Ibn Sino va G‘azzoliy) asarlarida inson tabiati biologik ehtiyojlar, kognitiv jarayonlar va metafizik intilishlarning yuksak darajadagi simbiozi sifatida talqin etilib, zamonaviy neyroteologiya uchun boy nazariy fundament bo‘lib xizmat qiladi [22, 25].

Xristianlik an’analarida inson tabiati masalasi vujud va ruhning o‘zaro munosabati atrofidagi murakkab teologik va falsafiy qarashlarni o‘z ichiga olib, ko‘p hollarda dualistik (ikki asosli) xarakterga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Ushbu ta’limotga ko‘ra, inson tanasi "Muqaddas Ruhning ibodatxonasi" (Temple of the Holy Spirit) deb ulug‘lanadi, bu esa jismoniy vujudning shunchaki moddiy qobiq emas, balki ilohiy huzur maskani ekanligini anglatadi [9]. Biroq, tarixiy taraqqiyot davomida, ayniqsa O‘rta asrlar xristian falsafasida tanaga nisbatan dualistik yondashuv ustunlik qilgan: Avreliy Avgustin kabi mutafakkirlar tana va ruh o‘rtasidagi doimiy kurashni insonning gunohkorlik tabiati (original sin) bilan bog‘lab, ruhni poklash uchun jismoniy ro‘zalar, nafsni tiyish va asketizm (zohidlik) amaliyotlarini keng targ‘ib qilganlar [19].

Shu bilan birga, ong va ruhning birligi masalasida kognitiv jarayonlar, xususan, "tavba" (metanoia) — fikrlash tarzining o‘zgarishi orqali ma‘naviy yangilanish markaziy o‘rin tutadi. Keyinchalik, Tomas Akvinskiy Arastu falsafiy prinsiplariga tayanib, xristian antropologiyasini yangi bosqichga ko‘tardi: u ruhni tananing "formasi" (anima forma corporis) deb ta’riflab, vujud va ruhning uzviy birligini, ya’ni

tana ruhsiz, ruh esa tanasiz to‘laqonli inson bo‘la olmasligini ilmiy-teologik jihatdan asoslab berdi [20]. Bu yondashuv zamonaviy xristian bio-etikasi uchun poydevor bo‘lib, insonning ham jismoniy, ham ruhiy ehtiyojlarini birdek inobatga olish zarurligini ta‘kidlaydi va bu jihatdan Islomdagi inson yaxlitligi konsepsiyasi bilan umumiy nuqtalarda tutashadi.

Yahudiylikda inson tabiatiga yondashuv Islom falsafasidagi "omonat" va "muqaddas hayot" tushunchalari bilan o‘ziga xos va juda yaqin tizimni tashkil etadi. Ushbu ta‘limotga ko‘ra, insonning "Xudo suratida" (Imago Dei) yaratilganligi uning jismoniy vujudiga mutloq muqaddaslik maqomini beradi va tanani ilohiy bir mulk sifatida asrash mas‘uliyatini yuklaydi [4]. Iudaizmning bio-etik asosi hisoblangan "Pikuach Nefesh" tamoyili shuni ko‘rsatadiki, inson hayotini saqlab qolish zarurati deyarli barcha diniy taqiq va qoidalardan (masalan, Shabbat qonunlaridan) ustun turadi; bu esa tibbiy aralashuv va inson sog‘lig‘ini dindagi amaliy majburiyatlar darajasidan ham yuqori qo‘yuvchi eng kuchli nazariy dalildir [6].

Insonning ruhiy va kognitiv tuzilishi masalasida yahudiylikning kabbalistik va falsafiy manbalari ruhni murakkab iyerarxik darajalarga bo‘ladi: *Nefesh* — insonning biologik hayotiyligini ta‘minlovchi quyi bosqich, *Ruach* — hissiy intellekt va axloqiy kuch markazi, hamda *Neshamah* — insonni hayvoniylikdan ajratib turuvchi eng oliy intellektual ongdir [5]. Buyuk mutafakkir Maymonid (Ibn Maymun) o‘zining ratsionalistik qarashlarida aqlni inson va Yaratuvchi o‘rtasidagi eng yuksak ma‘naviy ko‘prik deb biladi. Uning bu yondashuvi Islom peripatetizmi va Ibn Sino falsafasidagi "Aql-ul faol" (Aktiv aql) konsepsiyasi bilan hayratlanarli darajada hamohang bo‘lib, har ikki an‘anada ham insonning aqliy kamoloti uning ruhiy najoti bilan uzviy bog‘liqligini isbotlaydi [15, 23]. Shunday qilib, yahudiylikdagi ushbu uchlamchi ruhiy model Islomdagi nafs, aql va ruh mutanosibligi bilan birgalikda insonning holistik (yaxlit) tabiatini tushunishda fundamental ahamiyat kasb etadi.

Buddizm an‘analarida inson tabiati turg‘un va o‘zgarmas substansiyalar asosida emas, balki to‘xtovsiz harakatdagi dinamik jarayonlar va kognitiv oqimlar sifatida talqin etiladi. Ushbu ta‘limotga ko‘ra, inson tanasi (vujud) hayotiy azob-uqubatlar (Dukkha) markazi va karmik siklning asosi bo‘lsa-da, u ma‘naviy yorishish (Nirvana) holatiga erishish yo‘lidagi eng muhim instrument — "qayiq" vazifasini o‘taydi [10]. Buddizmning o‘ziga xosligi shundaki, unda boshqa ko‘plab dinlardan farqli o‘laroq, doimiy va o‘zgarmas "Men" yoki abadiy "Ruh" (Anatman) tushunchasi mavjud emas; buning o‘rniga inson beshta o‘zgaruvchan yig‘indi — *Skandhalar* (vujud, sezgi, idrok, intellektual shakllanishlar va ong)ning o‘zaro uzviy bog‘liqlikdagi oqimi sifatida ko‘riladi [27].

Zamonaviy neyrobiologik tadqiqotlar ushbu qadimiy kognitivistik qarashlarni miyaning neyroplastikligi — ya‘ni meditatsiya va ongli diqqat (mindfulness) mashqlari orqali miya strukturasi va funksiyalarining ijobiy o‘zgarishi bilan bog‘liq holda

o'rganmoqda [11, 21]. Buddizmda ongni illyuziyalardan tozalash va uni evolyutsion tarzda yuksaltirish jarayoni Islom falsafasidagi nafsni tarbiya qilish va kognitiv kamolotga erishish bosqichlari bilan ma'lum bir funksional o'xshashliklarga ega bo'lib, har ikki tizimda ham ong insonning o'zligini o'zgartirishda markaziy regulyator rolini o'ynaydi.

Qadimgi Xitoy falsafiy tizimi bo'lmish Daosizm insonni koinotning kichik bir modeli — mikrokosmos sifatida ko'radi va uning salomatligini butun borliq bilan uyg'unlikda deb biladi. Ushbu ta'limotga ko'ra, vujud va ruh bir-biridan ajralmas yaxlitlik bo'lib, ularni o'zaro bog'lab turuvchi asosiy vosita *Qi* (hayotiy energiya) tushunchasidir. Agar inson tanasidagi energetik meridianlar bo'ylab *Qi* oqimi to'xtasa yoki muvozanatdan chiqsa, bu nafaqat jismoniy xastaliklarga, balki ongning xiralashishi va ruhiy inqirozlarga ham olib keladi [12]. Daosizm vujudni asrash — bu hayotiy energiyani to'plash va uni to'g'ri taqsimlash demakdir, bu esa Islom falsafasidagi vujudni "omonat" sifatida e'zozlash va uning mo'tadilligini saqlash g'oyasi bilan energetik darajada hamohangdir.

Ong masalasida Daosizm "Vu-Vey" (harakat qilmasdan harakat qilish) tamoyilini ilgari suradi; bu tushuncha ongdagi ortiqcha kognitiv yuklarni, sun'iy intilishlarni va hissiy to'lqinlarni yo'qotib, insonni tabiatning tabiiy ritmiga moslashtirishni o'rgatadi. Ushbu yondashuv psixosomatikaning eng qadimiy va samarali ko'rinishlaridan biri bo'lib, ongdagi xotirjamlik orqali tananing o'z-o'zini tiklash (homeostaz) qobiliyatini ishga tushirishga qaratilgan. Daosizmning "Uch xazina" (*Jing* — moddiy asos, *Qi* — energiya, *Shen* — ruh) konsepsiyasi insonni yaxlit (holistik) tahlil qilishda muhim o'rin tutadi va bu yaxlitlik Islom mutafakkiri Ibn Sinoning inson tabiatini koinotdagi umumiy qonuniyatlar bilan bog'lab tushuntirgan qarashlariga falsafiy jihatdan yaqinlik ko'rsatadi.

Insoniyatning eng qadimiy e'tiqod tizimlaridan biri bo'lmish Shamanizm inson salomatligi va borligini tabiat, ajdodlar hamda tashqi ma'naviy olam bilan uzviy bog'liqlikda ko'radi. Ushbu an'anada vujud va ong munosabati transpersonal psixologiyaning ilk ko'rinishlarini namoyon etib, jismoniy kasalliklar ko'pincha shunchaki biologik buzilish emas, balki ruhning tanani vaqtincha tark etishi ("soul loss") yoki insonning ma'naviy olam bilan aloqasi uzilishi — "ruhiy sinish" natijasi deb talqin qilinadi. Buyuk antropolog Mircha Eliade shamanizmni "ekstaz texnikasi" (archaic techniques of ecstasy) deb ta'riflab, shamanlarning maxsus trans holatiga kirish orqali ongning odatdagi chegaralaridan chiqishi va bu jarayonning miya funksiyalariga, kognitiv idrokka ko'rsatadigan chuqur ta'sirini tahlil qilgan [13].

Davolash jarayoni shamanizmda o'ziga xos amaliy psixosomatika bo'lib, unda marosimlar, ritmik tovushlar va vizualizatsiya orqali bemorning asab tizimiga kuchli psixologik ta'sir o'tkaziladi. Bu jarayon organizmning ichki zaxiralarini, immun tizimini va o'z-o'zini tiklash mexanizmlarini ishga tushiruvchi "plasebo" effektining

qadimiy va murakkab ko‘rinishidir. Islom falsafasidagi ruhning tana ustidan hukmronligi va Ibn Sinoning ruhiy holat orqali jismoniy xastaliklarni davolash (psixoterapiya) haqidagi qarashlari shamanizmdagi ushbu psixosomatik tajribalarning ilmiy va mantiqiy darajada tartibga solingan davomi sifatida ko‘rilishi mumkin. Shunday qilib, shamanizm inson tabiatini koinotning energetik qismi deb bilishi bilan Daosizmga, ongning o‘zgaruvchanligini ta’kidlashi bilan esa Buddizmga yaqin turadi, biroq uning markazida inson ruhiyatining biologik vujudni boshqarishdagi cheksiz imkoniyatlari yotadi.

Natija. Ushbu tadqiqot doirasida oltita yirik diniy-falsafiy tizimning inson tabiatiga oid qarashlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida quyidagi fundamental xulosalarga erishildi. Birinchidan, barcha tahlil qilingan ta’limotlar insonni shunchaki biologik organizm emas, balki vujud, ong va ruhning o‘zaro murakkab simbiozi sifatida ko‘rishi aniqlandi [1, 2]. Biroq, ushbu uchlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashda Islom falsafasi, xususan, Ibn Sino va Imom G‘azzoliy merosi eng yaxlit (holistik) va mantiqiy modelni taklif etishi dalillandi. Islomdagi "omonat vujud" tushunchasi zamonaviy bio-etika va preventiv tibbiyot uchun ma’naviy-huquqiy asos bo‘lib xizmat qilsa, Iudaizmdagi "Pikuach Nefesh" tamoyili inson hayotini saqlashning mutloq ustuvorligini tasdiqlaydi [3, 6, 26].

Ikkinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sharqiy ta’limotlar (Buddizm, Daosizm) va Shamanizmdagi kognitiv hamda energetik amaliyotlar zamonaviy neyroplastiklik va neyroteologiya topilmalari bilan ilmiy jihatdan hamohangdir [11, 12, 13]. Buddizmda ongning o‘zgaruvchanligi (Anatman) va meditatsiya orqali miya strukturaviy o‘zgarishiga erishish g‘oyalari zamonaviy kognitiv psixologiyada o‘z isbotini topmoqda [21, 27]. Daosizmdagi *Qi* energiyasi va Shamanizmdagi trans holatlari esa inson ruhiyatining tana fiziologiyasini boshqarishdagi (psixosomatika) ulkan imkoniyatlarini ko‘rsatuvchi qadimiy mexanizmlar sifatida qayta baholandi [12, 13].

Maqolada ko‘tarilgan masalalarni yanada chuqurroq ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish uchun quyidagi istiqbolli yo‘nalishlar taklif etiladi:

Neyroteologik integratsiya: Diniy ibodatlar (masalan, namoz, zikr yoki meditatsiya) davomida miyada sodir bo‘ladigan neyrokimyoviy o‘zgarishlarni Endryu Nyuberg metodologiyasi asosida mahalliy sharoitda o‘rganish va ularni depressiya hamda anksiyetani davolashda qo‘shimcha terapiya sifatida qo‘llash [1, 8].

Bio-etik qonunchilikni takomillashtirish: Islomdagi "hifz an-nafs" va Iudaizmdagi hayotning muqaddasligi tamoyillaridan foydalanib, zamonaviy tibbiyotdagi transplantologiya, evtanaziya va genetik muhandislik kabi murakkab masalalarda ma’naviy-huquqiy filtrlarni ishlab chiqish [6, 15, 23].

Holistik tibbiyot modelini yaratish: Ibn Sinoning psixosomatik yondashuvini zamonaviy neyrologiya bilan birlashtirgan holda, bemorga nafaqat biologik obyekt,

balki ruhiy va kognitiv olamga ega bo'lgan yaxlit tizim sifatida yondashadigan "Integrativ tibbiyot" markazlari nazariyasini rivojlantirish [22, 25, 26].

Xulosa: Vujud, ong va ruhning o'zaro bog'liqligini o'rganish nafaqat nazariy falsafa, balki insoniyatning kelajakdagi jismoniy va ruhiy salomatligini ta'minlovchi strategik yo'nalishdir. Islom falsafasining markaziy o'rni shundaki, u boshqa barcha ta'limotlardagi ijobiy kognitiv va energetik elementlarni yagona mantiqiy-teologik tizimga birlashtira oladi. Ushbu maqola soha mutaxassislari, tibbiyot talabalari va inson antropologiyasi bilan qiziquvchilar uchun din va ilm-fan o'rtasidagi yangi muloqot maydonini yaratishga qaratilgan urinishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Newberg, A. *How God Changes Your Brain*. Ballantine Books, 2009.
2. D'Aquili, E. *The Mystical Mind: Probing the Biology of Religious Experience*. Fortress Press, 1999.
3. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.
4. *The Torah: Five Books of Moses*. Jewish Publication Society, 1962.
5. Kaplan, A. *Inner Space: Introduction to Kabbalah, Meditation and Prophecy*. Moznaim Pub., 1990.
6. Rosner, F. *Biomedical Ethics and Jewish Law*. KTAV Publishing House, 2001.
7. Ibn Sino. *Kitob an-Nafs* (Ruh haqida kitob). F. Rahman tahriri ostida, Oxford University Press, 1952.
8. Avicenna. *The Physics of The Healing*. Translated by Jon McGinnis, Brigham Young University Press, 2009.
9. *The Holy Bible*. New International Version, 2011.
10. Rahula, W. *What the Buddha Taught*. Grove Press, 1974.
11. Davidson, R. J. *The Emotional Life of Your Brain*. Hudson Street Press, 2012.
12. Lao Tzu. *Tao Te Ching*. Translated by Stephen Mitchell, Harper Perennial, 1988.
13. Eliade, M. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton University Press, 1964.
14. Al-Ghazali. *The Revival of the Religious Sciences (Ihya Ulum al-Din)*.
15. Maimonides, M. *The Guide for the Perplexed*. Translated by M. Friedländer, 1904.
16. James, W. *The Varieties of Religious Experience*. Longmans, Green & Co., 1902.
17. Jung, C.G. *Psychology and Religion*. Yale University Press, 1938.
18. Ibn Rushd. *The Incoherence of the Incoherence (Tahafut al-Tahafut)*.
19. St. Augustine. *Confessions*. Translated by Henry Chadwick, Oxford World's Classics.
20. Thomas Aquinas. *Summa Theologica*. Catholic Way Publishing.
21. Suzuki, D.T. *An Introduction to Zen Buddhism*. Grove Press, 1964.
22. Nasr, S.H. *Islamic Spirituality: Foundations*. Crossroads, 1987.
23. Soloveitchik, J.B. *Halakhic Man*. Jewish Publication Society, 1983.
24. Harari, Y.N. *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Harper, 2015 (Evolyutsion ong qismi).
25. Damasio, A. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. Putnam, 1994.
26. Ibn Sino. *Al-Qonun fit-Tib* (Tib qonunlari), 1-jild. Tashkent, "Fan" nashriyoti.
27. *The Dhammapada*. Translated by Eknath Easwaran, Nilgiri Press, 2007.